

Margines staje się centrum: studia nad męskością w perspektywie światowej

Raewyn Connell

Margines staje się centrum: studia nad męskością w perspektywie światowej

Raewyn Connell

Wprowadzenie

Trzydzieści lat temu czarnoskóra feministyczna pisarka amerykańska bell hooks opublikowała godną uwagi książkę zatytułowaną *Teoria feministyczna: od marginesu do centrum*¹. Hooks przedstawiła swoją argumentację, opierając się na wspomnieniach z dzieciństwa w biednej czarnej społeczności w miasteczku w stanie Kentucky. Dosłownie po drugiej stronie kolejowych torów, u bogatszej białej społeczności wielu czarnych pracowało w charakterze służących, woźnych, prostytutek, ale nie mieli oni prawa tam mieszkać. Ta sytuacja, jak argumentowała hooks, pozwoliła czarnym zrozumieć całe społeczeństwo, razem margines i centrum, co dla białych było niedostępne. „Patrzyliśmy zarazem z zewnątrz do środka i ze środka na

Przekład wykonany w ramach projektu „Męskość w literaturze i kulturze polskiej od XIX wieku do współczesności” finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2013/08/A/HS2/00058.

¹ bell hooks *Teoria feministyczna: od marginesu do centrum*, przeł. E. Majewska, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2013.

Raewyn Connell, *Margin becoming centre: for a world-centred thinking of masculinities*, "NORMA: International Journal for Masculinity Studies", 2014 Vol. 9, No. 4. © Copyright by Nordic Association for Research on Men & Masculinities 2014. Druk za zgodą Taylor & Francis Ltd, www.tandfonline.com działającego w imieniu Nordic Association for Research on Men & Masculinities.

Raewyn Connell – emerytowana profesorka University of Sydney, członek Academy of Social Sciences in Australia. Ostatnio opublikowała *Confronting Equality* (2011). W języku polskim ukazała się jej *Socjologia płci: płęć w ujęciu globalnym* (przeł. Olga Siara, Warszawa 2013). Wykładała na uniwersytetach w Australii, Kanadzie i USA na wydziałach socjologii i nauk politycznych.

zewnątrz”². Teoria feministyczna, jak zauważała autorka, została skonstruowana głównie na podstawie pozycji społecznego przywileju i dla poszerzenia swoich horyzontów potrzebowała perspektywy marginesu.

Powszechnie wiadomo, że jest to problem na skalę światową³. Na tej skali „margines” z drugiej strony torów nie jest mniejszością, jak czarne czy latynskie społeczności w USA. To właśnie tam mieszka ogromna *większość* ludności świata, to tam rozwinęła się większość kultur światowych i tam skupia się działalność gospodarcza. Jednak metropolia – „centrum” światowej gospodarki – dominuje na międzynarodowej arenie wiedzy i teorii, podobnie jak było w ciągu minionych dwóch stuleci.

Język odróżniający globalną „Północ” od globalnego „Południa” upowszechnił się w latach 60., podobnie jak określenie zimnowojennego podziału na Wschód – Zachód, i nadal jest cennym określeniem homogenicznego języka „globalizacji”⁴. Nazywa strukturę relacji między centrum władzy ekonomicznej, władzy wojskowej i władzy kulturowej w Europie Zachodniej, w Ameryce Północnej i resztą świata – scena imperialnej ekspansji od przeszło 500 lat, oporu oraz neokolonialnej władzy i wpływów. Globalna Północ jest sceną ogromnej różnorodności, w tym byłych kolonii podboju (np. Meksyk, Indie, Indonezja, Egipt), byłych kolonii osadniczych (np. Australia), kombinacji podboju i osadnictwa (np. Afryka Południowa) i regionów niezarządzanych bezpośrednio, ale podległych naciskowi wojskowemu oraz gospodarczej i kulturowej kolonizacji (np. Iran, Chiny). Na południu obserwujemy i skrajną nędzę, i wielkie bogactwo, szybko się zmienia, prowadząc nawet Północ do przemian społecznych⁵. Wspólną cechą tych społeczeństw jest kształtująca rola kolonializmu w ich historiach i w ich współczesnej pozycji poza globalnym centrum.

Postaram się dowieść, że te cechy mają wielkie znaczenie dla zrozumienia studiów nad męskością. Głosy nakłaniające do przemyślenia idei dotyczących studiów nad męskością w kontekście kwestii postkolonialnych czy kwestii

2 Tamże, s. 27.

3 C. Bulbeck *Re-orienting Western Feminisms: Women's Diversity in a Postcolonial World*, Cambridge University Press, Cambridge 1998.

4 R. Connell, N. Dadas *The Global South*, „Contexts” 2012 no. 11 (1), s. 12-13, doi:10.1177/1536504212436479.

5 J. Comaroff, J.L. Comaroff *Theory from the South: Or, How Euro-America is Evolving Toward Africa*, Paradigm Publishers, Boulder 2011.

globalnego Południa były w ostatnim czasie coraz donośniejsze⁶. W niniejszym artykule badam globalne strukturalizowanie wiedzy na tym polu, bogactwo idei dotyczących studiów nad męskością wytworzonych na Południu, historyczne zmiany i relacje kształtujące studia nad męskością oraz możliwą przyszłość tego typu badań.

Globalna ekonomia wiedzy i badań nad studiami nad męskością

Jako dziedzina badań – korpus danych, siła robocza i zbiór instytucji szkoleniowych, zbiór praktyk badawczych, przepływ środków badawczych, sieć czasopism i książek, konferencji i programów nauczania – studia nad męskością są integralną częścią o wiele rozleglejszej ekonomii wiedzy. W tej ekonomii, jak pokazał beniński filozof Paulin Hountondji⁷, istnieje szeroki podział pracy w skali światowej. Globalna metropolia znajduje się tam, gdzie ulokowana jest większość czasopism, gdzie wytwarzana jest większość teorii i metodologii i gdzie dane są zgromadzone w bibliotekach, muzeach, bankach danych i centrach badawczych. Większość badawczych zasobów materialnych, takich jak dobrze finansowane uniwersytety, programy studiów doktorskich, środki badawcze, czasopisma i konferencje, znajdują się tutaj. Rolą globalnych peryferii jest natomiast dostarczanie danych, a później praktyczne wykorzystanie nauki.

Brakuje zatem strukturalnej równowagi w wytwarzaniu wiedzy. Badacze z Południa rutynowo studiują prace badaczy z Północy, ale nie odwrotnie. Dane ze skolonizowanego świata mogą zostać łatwo umieszczone w tym systemie, co widać w tekstach antropologa Davida Gilmore'a *Manhood in the Making*⁸. Ale pojęcia, metodologie i programy z Południa na ogół nie są uznawane.

6 M. Jolly *Moving Masculinities: Memories and Bodies Across Oceania*, „The Contemporary Pacific” 2008 no. 20 (1), s. 1-24. doi:10.1353/cp.2008.0010; K. Ratele *Masculinities Without Tradition*, „Politikon: South African Journal of Political Studies” 2013 no. 40, s. 133-156. doi:10.1080/02589346.2013.765680; D.S. Vieira de Jesus *Bravos novos mundos: uma leitura pós-colonialista sobre masculinidades ocidentais [Brave new worlds: A postcolonial reading of western masculinities]*, „Estudos Feministas” 2011 no. 19, s. 125-139. doi:10.1590/S0104-026X2011000100010.

7 P.J. Hountondji, *Introduction: Recentring Africa*, w: *Endogenous Knowledge: Research Trails*, ed. P.J. Hountondji, Codesria, Dakar 1997, s. 1-39.

8 D.D. Gilmore *Manhood in the Making: Cultural Concepts of Masculinity*, Yale University Press, New Haven 1990.

Jest to przyjmowana za pewnik sytuacja w świecie akademickim w ogóle, a pogarsza ją urynkowanie szkolnictwa wyższego. Homogeniczny system wiedzy, uformowany przez europejskie i północnoamerykańskie instytucje i zglobalizowaną kulturę akademicką, zostaje sprowadzony do systemów rankingowych – rankingi czasopism oparte na cytowaniach, rankingi uniwersytetów *etc.* – które stały się teraz kluczowymi narzędziami zarządzania neoliberalnego.

Studia nad męskością wykryły się jako pole badań w obrębie nauk społecznych i humanistycznych w latach 80. w następstwie dwóch ważnych zmian rozwojowych: pojawienie się o wiele bardziej wyrafinowanej pracy empirycznej oraz analiz pojęciowych, które wyszły poza „paradygmat roli seksualnej” i uwydatniły władzę, różnorodność i hegemonię. Użytecznym markerem jest praca dwóch niemieckich badaczek feministycznych Sigrid Metz-Göckel i Ursuli Müller, które opublikowały *Der Mann*⁹ – pierwsze kompleksowe badania ilościowe relacji genderowych kładące nacisk na sytuację mężczyzn.

Socjologiczne, historyczne i psychologiczne studia na temat wzorców męskości szybko się rozrastały, zwłaszcza w Stanach Zjednoczonych, ale też w Niemczech, Wielkiej Brytanii, Skandynawii oraz w bogatych krajach osadniczo-kolonialnych – w Australii i w Nowej Zelandii. W latach 90. pole badań rozszerzyło się na czasopisma specjalistyczne („Masculinities” z 1993 roku), czerpano pomysły z poststrukturalizmu dotyczące dyskursywnego charakteru studiów nad męskością i zaczęto stawiać pytania o miejsce męskości w nowoczesności. W tym samym czasie wyniki badań i pojęcia odnosiły się do nauk stosowanych – zdrowie, działania społeczne, edukacja, programy zwalczania przemocy (zob. niedawny przegląd tych zagadnień: Sofia Aboim¹⁰).

Nazwałam to „momentem etnograficznym” w badaniach nad męskością. Klasyczna etnografia była jedną z metod badawczych wykorzystywanych w studiach nad męskością na uczelniach, w liceach, miejscach pracy i wspólnotach mieszkaniowych. Inni badacze wykorzystywali historię życia, badania na dużą skalę, dokumenty archiwalne, treść przekazów medialnych. Kładli nacisk na dokumentowanie specyficznych wzorców męskości występujące w danym czasie i miejscu.

9 S. Metz-Göckel, U. Müller *Der Mann. Die BRIGITTE-Studie [Man: The „Brigitte” Study]*, Beltz, Hamburg 1985.

10 S. Aboim *Plural Masculinities: The Remaking of the Self in Private Life*, Ashgate Pub. Co., Farnham 2010.

Bogata dokumentacja etnograficzna dowiodła, że nie istniała jedna uniwersalna męskość, ale raczej wielorakie męskości. Badania wykazały również, że męskości zmieniały się historycznie. Było to bardzo ważne przy kwestionowaniu esencjalizmu psychologii popularnej, a szczególnie ważne przy badaniach stosowanych nad edukacją chłopców, zdrowiem mężczyzn, poradnictwie i zapobieganiu przemocy.

W ciągu kilku lat badania nad męskością stały się dziedziną wiedzy o światowym zasięgu od Brazylii¹¹ po wschodnie obszary śródziemnomorskie¹². Najszerszej zaprojektowane badania zostały podjęte nie w globalnej metropolii, ale w Chile. Program został skierowany do naukowców z całej Ameryki Łacińskiej z zamiarem podjęcia intensywnych badań młodzieży chilijskiej, ojcostwa, męskości elit, i innych¹³. W chwili obecnej istnieją badania i studia stosowane nad męskością, odnoszące się prawie do każdego kontynentu i obszaru kulturowego. W ostatnim dziesięcioleciu pojawiły się opracowania na temat męskości afrykańskich¹⁴, zmieniających się męskości w Indiach¹⁵, w południowo-wschodniej Azji¹⁶ i wiele innych.

Większość badań ma ten sam charakter metodologiczny jak „moment etnograficzny” w badaniach nad męskością w metropolii, co można dostrzec w znaczących studiach Futoshiego Tagi¹⁷ – historia życia w oparciu o zmieniające się w Japonii męskości *salarymana*, Roberta Morrella¹⁸ (2001) –

11 *Homens e masculinidades: Outras palavras* [Men and masculinities: Other words], ed. M. Arilha, S.G. Unbehaum Ridenti, B. Medrado, Ecos/Editora 34, São Paulo 1998.

12 *Imagined Masculinities: Male Identity and Culture in the Middle East*, ed. M. Ghousseub, E. Sinclair-Webb, Saqui, London 2000.

13 *Masculinidades y globalización: Trabajo y vida privada, familias y sexualidades* [Masculinities and globalization: Work and private life, families and sexualities], ed. J. Olavarria. Santiago 2009; *Masculinidades y equidad de género en América Latina* [Masculinities and gender equity in Latin America], ed. J. Olavarria, T. Valdés, Red de Masculinidad/es Chile, Universidad Academia de Humanismo Cristiano & CEDEM], Santiago 1998.

14 *African Masculinities: Men in Africa from the Late Nineteenth Century to the Present*, ed. R. Morrell, L. Ouzange, University of KwaZulu-Natal Press, New York 2005.

15 *Reframing masculinities: Narrating the Supportive Practices of Men*, ed. R. Chopra, Orient Longman, New Delhi 2007.

16 *Men and masculinities in Southeast Asia*, ed. M. Ford, L. Lyons, Routledge, London 2012.

17 F. Taga, H. Mitsunari, S. Masanori, M. Yohei *Changing Lives of Salarymen*, Mineruvashobo, Kyoto 2011.

18 R. Morrell *From Boys to Gentlemen: Settler Masculinity in Colonial Natal 1880-1920*, University of South Africa, Pretoria 2001.

klasyczna historia męskości kolonialnej w Natalu, czy też Sayeda Md Saikh Imtiaz¹⁹ – szczegółowa i poruszająca etnografia młodych mężczyzn, seksualności i AIDS w Bangladeszu.

Rozpoznanie wspólnych norm metodologicznych momentu etnograficznego wiąże się jednak z koniecznością postawienia pytania o system wiedzy, w jakim dokonano badań. Intelktualiści na peryferiach zmuszeni są do przyjęcia postawy, którą Hountondji nazywa „ekstrawersją”. Aby skutecznie funkcjonować jako naukowiec w postkolonialnej Afryce, stwierdza Hountondji, należy czytać wiodące czasopisma publikowane w metropolii, cytować jej wiodących teoretyków, uczyć się technik badań w niej nauczanych i zdobywać uznanie w metropolii. Pożądana droga kariery obejmuje zaawansowane szkolenie w metropolii, uczestnictwo w organizowanych tam konferencjach i – aby być bardziej skutecznym – uzyskanie posady w metropolii. Teoretyczna hegemonia Północy jest po prostu normalnym sposobem funkcjonowania ekonomii wiedzy²⁰.

Te mechanizmy, importowane ramy intelektualne, są rutynowo uznawane za priorytety w nauce przez całe globalne Południe. Powoduje to nieciągłość w kulturze intelektualnej i ostatecznie powtarza nieciągłość samej kolonizacji. Między ofiarami, jak zobaczymy nieco dalej, są ciężkie przypadki męskości.

Istnieją jednak badania, które sięgały do historii prekolonialnej w poszukiwaniu pojęć pomocnych w zrozumieniu współczesnych studiów nad męskością. Dzieło Kam Louie²¹ (2002), przedstawiające męskosc w kontekście chińskich ram kulturowych i podkreślające biegunowość *wen-wu* (cywil-

19 S.M.S. Imtiaz *Young Men in a Colourful City: Masculinity, Young Men's Sexual Practices, and HIV/AIDS in Haka, Bangladesh*, University of Amsterdam, Amsterdam 2012.

20 Moje własne doświadczenie jest wariantem wzorca. Pochodzę z kraju osadniczo-kolonialnego na globalnych peryferiach, który jest kulturalnie i ekonomicznie zależny, choć stosunkowo bogaty (R. Connell *The Shores of the Southern Ocean: Steps Toward a World Sociology of Modernity, with Australian Examples*, w: *Worlds of Difference*, ed. S.A. Arjomand, E. Reis, Sage, Los Angeles 2013, s. 58-72). Badania, które przyczyniły się do powstania pojęcia „męskości hegemonicznej”, zostały przeprowadzone pod eukaliptusami australijskich miast i pierwotnie opublikowane w Australii. Idea zyskała jednak uwagę dopiero wtedy, kiedy pojawiły się publikacje w czasopiśmie metropolitarnych oraz edycje moich książek w USA i Wielkiej Brytanii. Dopiero wtedy została włączona do debat w metropolii. Wielu czytelników zakładało po prostu, że jestem Amerykanką. Można to łatwo wytłumaczyć, ponieważ zwłaszcza *Gender & Power* jest książką silnie ekstrawertywną, w sensie, jaki nadał temu słowu Hountondji.

21 K. Louie *Theorising Chinese Masculinity: Society and Gender in China*, Cambridge University Press, Cambridge 2012.

ne – wojskowe) oraz transformacje tej pary pojęciowej, jest znakomitym tego przykładem. Istnieją również badania w zakresie studiów męskich, które są prowadzone znanymi metodami, tyle że wstawionymi w inną siatkę pojęciową. Praca Morrella i Swarta²² (2005), rozwijająca postkolonialną krytykę globalnych nierówności, stanowi tu doskonały przykład.

W ostatnich latach ekonomia wiedzy głównego nurtu została zdecydowanie zakwestionowana przez badaczy, którzy zwracają uwagę nie tylko na różnice kulturowe, ale także na światowe nierówności w zakresie zamożności i władzy, na traumatyczne dzieje związane z kolonializmem i globalizacją neoliberalną, a także na ich następstwa w dziedzinie wiedzy. Spory obejmują *southern theory*²³, alternatywne tradycje w naukach społecznych²⁴, socjologię postkolonialną²⁵, wiedzę rodzimą²⁶, myśl dekolonialną²⁷ i inne.

Nauki społeczne na Północy zakładają ogólnikowo, że nowoczesność została autonomicznie wytworzona w Europie i Ameryce Północnej. Coraz bardziej przemożny kontrargument utrzymuje, że nowoczesność, choć w nierównym stopniu, od samego początku miała charakter globalny²⁸. Podboje kolonialne i rządy imperialne były jej inkubatorami. Pojęcie „kolonialności władzy” rozwinięte przez peruwiańskiego socjologa Anibala Quijano podkreśla ciągłość hierarchii globalnej w postkolonialnym świecie. Marina Blagojević wskazuje²⁹,

22 R. Morrell, S. Swart *Men in the Third world: Postcolonial Perspectives on Masculinity*, w: M.S. Kimmel, J. Hearn, R. Connell *Handbook of Studies on Men and Masculinities*, Sage, Thousand Oaks 2005, s. 90-113.

23 R. Connell *Southern Theory: The Global Dynamics of Knowledge in Social Science*, Polity, Cambridge 2007; M.C. Rosa *Theories of the South: Limits and Perspectives of an Emergent Movement in Social Sciences*, Current Sociology. Advanced online publication 2014, doi:10.1177/0011392114522171.

24 S.F. Alatas *Alternative Discourses in Asian Social Science: Responses to Eurocentrism*, Sage, New Delhi 2006.

25 *Postkoloniale Soziologie: Empirische Befunde, theoretische Anschlüsse, politische Intervention* [Postcolonial sociology: Empirical results, theoretical connections, political interventions], ed. J. Reuter, P.-I. Villa, Transcript, Bielefeld 2010.

26 *Indigenous Knowledge and the Integration of Knowledge Systems*, ed. C.A. Odora Hoppers, New Africa Books, Claremont 2002.

27 A. Quijano *Coloniality of power and Eurocentrism in Latin America*, „International Sociology” 2000, no. 15, s. 215-232. doi:10.1177/0268580900015002005.

28 J.M. Domingues *Latin America and Contemporary Modernity: A Sociological Interpretation*, Routledge, New York 2008.

29 M. Blagojević *Knowledge Production at the Semiperiphery: A Gender Perspective*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Belgrade 2009.

że hierarchia ta odnosi się również do regionów semiperyferyjnych, takich jak Europa Wschodnia, i nadaje kształt dostępnym sposobom wyobrażania sobie i badania problemów genderowych.

Toteż, zamiast mówić o globalizacji *gender*, trafniej jest mówić o kolonialności *gender*. Termin ten został ostatnio wprowadzony przez filozofkę Marię Lugones³⁰ w formie adaptacji idei Quijano. Kalkulacje Lugones są bardzo abstrakcyjne i tworzą absolutną opozycję między kolonialnym a rodzimym – mówi ona o *gender* jako „kolonialnym narzuceniu”. To zbyt wielkie uproszczenie, musimy bowiem dostrzec również moc porządków prekolonialnych, złożoną strukturę relacji genderowych i burzliwą historię społeczeństw kolonialnych.

W porządku kolonialnym ciała tubylcze pod przymusem tworzyły siłę roboczą na plantacjach, pastwiskach i w gospodarstwach, ziemi zostały opanowane, nowe struktury władzy budowano wokół państwa kolonialnego. Procesy te zakłócały, często z wielką przemocą, rodzime porządki genderowe.

Czy jednak stworzenie kolonialnego porządku genderowego nie było prostym przeszczepieniem europejskiego patriarchy. Kopano Ratele³¹ zwraca uwagę na fakt, że społeczne i kulturowe tradycje wśród skolonizowanych, a także ich złożona sytuacja polityczna, przypominały o sprawach ważnych dla studiów nad męskością. Ashis Nandy³² wskazuje na to, że podbój kolonialny generuje osobliwe wersje męskości, zarówno w przypadku skolonizowanych, jak i kolonizatorów. Napisana przez Roberta Morrella³³ historia brytyjskiej męskości osadniczej w kolonialnym Natalu śledzi budowanie instytucji, szorstkie i natarczywe definicje *gender*, a także nieustające gwałty dokonywane na rodowitej ludności, co było wówczas wymogiem. Mara Viveros³⁴ dostrzega sposób, w jaki kolonializm splótł relacje genderowe i hierarchię rasową właściwą globalnej Północy.

Spółczenstwa kolonialne i neokolonialne stworzyły swoją własną zmianę mechanizmów. Projekty modernizacji często obejmowały edukację

30 M. Lugones *Heterosexism and the Colonial/Modern Gender System*, „Hypatia” 2007 no. 22, s. 186-219.

31 K. Ratele *Masculinities...*

32 A. Nandy *The Intimate Enemy: Loss and Recovery of Self under Colonialism*, Delhi, Oxford 1983.

33 R. Morrell *From Boys to Gentlemen...*

34 M. Viveros, *De diferencia y diferencias. Algunos debates desde las teorías feministas y de género* [On difference and differences: Some debates from feminist and gender theory], w: *Género, mujeres y saberes en América Latina* [Gender, Women and Knowledges in Latin America], ed. L.G. Arango, Y. Puyana, Universidad Nacional de Colombia, Bogotá 2007, s. 175-190.

i zatrudnienie dla kobiet, co wymagało skomplikowanych przemian męskości³⁵. Jest to tło obszaru „gender i rozwoju”, który coraz bardziej zmagął się z dylematami dotyczącymi męskości³⁶.

Skupiona na Północy ekonomia wiedzy nie da się pogodzić z tymi procesami. Jakie są inne środki? W rzeczywistości istnieją potężne środki wyłaniające się z intelektualnej twórczości samego globalnego Południa.

Światowe archiwum danych o męskości

Jak wykazali historycy Mrinalini Sinha i Kirsty Reid³⁷, dyskusje na temat kwestii genderowych pojawiły się w społeczeństwie kolonialnym już na samym początku procesu podboju. Na świecie istnieje bogate archiwum intelektualnych oddźwięków na doświadczenie kolonializmu i neoliberalnej globalizacji, obejmujących różnorodne wypowiedzi na temat męczyzn i studiów nad męskością. Podam poniżej zarys gatunków należących do tego archiwum. Dla czytelników nieobeznanych z tą literaturą podaję przykłady znakomitych dzieł napisanych przed „momentem etnograficznym” w badaniach z zakresu studiów nad męskością. Te zasoby intelektualne rzadko są cytowane w studiach nad męskością na Północy, ale otwierają zagadnienia istotne dla zorientowanego światowo projektu badań w tej dziedzinie.

Literatura piękna

Podobnie jak na Północy, najciekawsze analizy męskości w świecie kolonialnym i postkolonialnym wyszły spod piór powieściopisarzy i dramaturgów. Dzieło wyobraźni nie zdaje sprawy z doświadczenia społecznego w sposób bezpośredni. Opiera się jednak na doświadczeniu społecznym, dokumentuje problemy kulturowe, a w pewnych okolicznościach może być

35 F. Mernissi *Beyond the Veil: Male-Female Dynamics in Modern Muslim Society*, Indiana University Press, London 1975 i 1985.

36 *Undressing Patriarchy: Men and Structural Violence*, ed. A. Das, C. Dolan, J. Edström, Special issue of IDS Bulletin 2014 no. 45 (1).

37 M. Sinha *Colonial Masculinity: The ‘manly Englishman’ and the ‘effeminate Bengali’ in the Late Nineteenth Century*, Manchester University Press, Manchester 1995; K. Reid *Gender, Crime and Empire: Convicts, Settlers and the State in Early Colonial Australia*, Manchester University Press, Manchester 2007.

najskuteczniejszym sposobem przedstawienia pogmatwanej rzeczywistości. Od razu przychodzą na myśl sztuki Athola Fugarda z okresu apartheidu w RPA.

W okresie dogorywania hiszpańskiego imperializmu władze kolonialne na Filipinach zaaranżowały w świetle prawa morderstwo młodego rodowitego lekarza José Rizala oskarżonego o zdradę. Prawdziwą zbrodnią Rizala było to, że napisał dwie powieści. Pierwsza, najbardziej znana *Noli me tangere*³⁸, była melodramatyczną powieścią inicjacyjną ukazującą młodego człowieka z klasy średniej na Filipinach, który stopniowo traci złudzenia, mając wcześniej nadzieję na czynienie dobra i wydzwignięcie swojego społeczeństwa. Frustruje go jednak władza i korupcja państwa kolonialnego, a także kolonialnego kościoła.

Noli me tangere jest żywym satyrycznym portretem rozkładających się imperialnych elit. Jest to również obraz walki bohatera, Crisóstomo Ibarra, o zbudowanie spójnej męskości w zgiełku kolonialnych rządów i prób oporu oraz dokonania zmian. Kontynuacją jest powieść *El Filibusterismo*³⁹ (tytuł oznacza „przewrót” lub „piractwo”). Rizal pokazuje dalsze losy głównego bohatera uwikłanego w konspirację i podstęp – także i on został skorumpowany przez bogactwo i walkę o władzę. Powieści te wywołały w kolonialnym społeczeństwie Filipin falę uderzeniową, przynajmniej w jego piśmiennej części, i spowodowały nadanie Rizalowi opinii niebezpiecznego radykała. Władze popełniły wielki błąd. Egzekucja uczyniła Rizala bohaterem narodowym i stała się zarzewiem gwałtownych walk antykolonialnych.

Znacznie bardziej znana na skalę międzynarodową jest powieść Chinuy Achebego *Wszystko się rozpada*⁴⁰. Powieść opublikowana po raz pierwszy w 1958 roku jest dziś uznawana za klasykę literatury postkolonialnej. Powieść opowiada historię Okonkwo, przywódcy z nigeryjskiej wioski, który powstaje przeciw bogactwu i prominencji w społeczeństwie wiejskim u schyłku XIX wieku. Doskonale spełnia wszelkie wymagania związane z produkcją, polityką, rytuałami i braterstwem, jakie stawiane są szanowanemu mężczyźnie w jego społeczności.

Książka ta pokazuje również, w jaki sposób lokalna hegemoniczna męskość ulega kryzysowi pod wpływem kolonializmu. Kiedy w regionie

38 J. Rizal y Alonso *Noli me tangere*, przeł. Z. Wasitowa, Iskry, Warszawa 1966.

39 J. Rizal y Alonso *El filibusterismo*, Penguin Books, New York 2011.

40 Ch. Achebe *Wszystko się rozpada*, przeł. J. Kozak, PIW, Warszawa 2009.

pojawiają się misjonarze i rząd kolonialny, powstają nowe naciski i żądania, wyłaniają się nowe władze. Do kryzysu dochodzi w związku z oporem przeciw narzucaniu chrześcijaństwa – kieruje nim Okonkwo. W przygniatającym zakończeniu powieści autor poszukuje przyczyn upadku kultury wioski i poczucia pewności siebie, a co za tym idzie upadku projektu męskości i społecznego przywództwa, na których opierał się Okonkwo. Achebe zbadał dynamikę kulturową, której znaczenie zostało dopiero w ostatnim czasie mocno podkreślone w naukach społecznych.

Eseje w krytyce kulturowej

Pisarze intelektualisci od dawna mieli w swoim repertuarze taki gatunek jak esej czy książki eseistyczne, które były komentarzem do sytuacji kulturowej w społeczeństwie. *Culture and Anarchy* Matthew Arnoldsa jest słynnym tego przykładem na Północy, ale wiele książek tego typu napisano też na Południu.

Wielki poeta meksykański Octavio Paz napisał *Labirynt samotności*, esej o meksykańskim społeczeństwie i kulturze⁴¹. Badając problem rewolucji meksykańskiej, Paz miał wiele do powiedzenia o sytuacji kobiet i mężczyzn. Surowość podziału genderowego w meksykańskiej kulturze miejskiej, ucisk kobiet, niewzruszoność dominującej formy męskości – to główne tematy Paza. *Labirynt* był jednym z punktów wyjścia do długiej dyskusji nad „macyzmem” w życiu meksykańskim, a także szerzej, w społeczeństwie Ameryki Łacińskiej – problem ten objął swoim zasięgiem kulturę, historię i psychoanalizę⁴².

Inny poruszający esej w krytyce kulturowej stworzył irański prozaik Al-e Ahmad. Jego *Westoxication*⁴³ była, zgodnie z terminologią światową, jedną z pierwszych prób analizy kultury społeczeństwa neokolonialnego. Zawiera ona krytykę orientalizmu, etnograficzne obserwacje o zmieniającym się życiu wiejskim, a także dyskusje o religii, technice i edukacji. Jest to tekst chaotyczny, błyskotliwy i przewrotny, ale na tej podstawie autor buduje obraz przemian kulturowych, rywalizacji szytyzmu islamskiego z europejską nowoczesnością, stawia też strategiczne tezy dotyczące przemian społecznych i kulturowych.

41 O. Paz *Labirynt samotności*, przeł. J. Zych, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1991.

42 Zob. np. F.A. Santamaria *El machismo y sus identificaciones* [*Machismo and its identifications*], „Revista de psicoanálisis” 1985 no. 42, s. 1127-1144.

43 J. Al-e Ahmad *Weststruckness*, Mazda Publishers, Lexington 1982.

Al-e Ahmad, choć daleki od feminizmu, tworzy jednak znakomity portret satyryczny wyalienowanej męskości klasy średniej wytworzonej przez rozwój neokolonialny. Podsumowuje tę męskość słowami „osiół w lwiej skórze” i przedstawia ją jako pozbawioną korzeni, uzależnioną i nieudolną. Nowych mężczyzn, dowodzi Al-e Ahmad, pokrywa blichtr zachodniego wykształcenia, ale brak im jego głębi. Jednocześnie oderwali się oni od korzeni kultury lokalnej, a zwłaszcza od religii. Esej nadaje się doskonale do ujawniania takich kulturowych przemieszczeń.

Analizy psychospołeczne

Gatunki zanikają same w sobie, a krytyka kulturowa często prowadzi do spekulacji psychologicznych, jednak dzięki profesjonalnej znajomości psychologii klinicznej zyskuje się inną jakość. Franz Fanon zdobył światowy rozgłos dzięki swojej ostatniej książce *Wyklęty lud ziemi*⁴⁴ – najbardziej wpływowej analizie kolonializmu i walki antykolonialnej, jaka kiedykolwiek została napisana. Wcześniej ukazała się *Czarna skóra, białe maski*⁴⁵ oparta na doświadczeniach młodego psychiatry i weterana wojennego. W tamtych czasach książka była prawie niezauważona.

Czarna skóra, białe maski jest znakomitą, gorzką i nieco kłopotliwą analizą rasizmu zarówno we Francji metropolitarnej, jak i we francuskich koloniach, zwłaszcza na Martynice. Fanon analizuje psychodynamikę białej i czarnej świadomości. Mimochodem książka staje się analizą białej i czarnej męskości i ich wzajemnych relacji w obrębie kolonializmu i kultury rasistowskiej. W książce pojawiają się także kobiety, ale wyłącznie w kontekście ich seksualnych relacji z czarnymi i białymi mężczyznami czy też jako przedmioty marzeń seksualnych.

Fanon dobitnie daje do zrozumienia, że kolonializm jest systemem przemocy i ekonomicznego wyzysku. Konsekwencje psychologiczne nie są sprawą dyskursu, ale wyłaniają się z relacji materialnych. W tej strukturze czarna męskość jest naznaczona podzielonymi emocjami i ogromną alienacją od pierwotnego doświadczenia. Alienacja bierze się stąd, że czarni mężczyźni walczą

44 F. Fanon *Wyklęty lud ziemi*, przeł. H. Tygielska, PIW, Warszawa 1981.

45 F. Fanon *Black Skin, White Masks*, Grove Press, New York 1967. Fragment w języku polskim: F. Fanon *Czarna skóra, białe maski*, przeł. L. Magnone, w: *Studia postkolonialne nad kulturą i cywilizacją Polską*, red. K. Stępnik, D. Trzeźniowski, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2010, s. 359-379.

o znalezienie miejsca i uznanie w kulturze, która określa ich jako biologicznie podrzędnych i sprawia, że stają się przedmiotem budzącym lęk i trwogę.

W następnym pokoleniu temat transformacji męskości został podjęty przez indyjskiego psychologa Ashisa Nandy'ego w wybitnej książce *The Intimate Enemy: Loss and Recovery of Self Under Colonialism*⁴⁶. Podobnie jak Fanon, Nandy próbował połączyć analizę kulturową i psychologiczną w realistycznym oglądzie imperializmu.

Skupiając uwagę na Indiach pod panowaniem Radżu brytyjskiego, Nandy przeprowadził analizę dynamiki męskości wśród skolonizowanych oraz kolonizatorów i dowiódł, że są one ze sobą ściśle powiązane. Kolonizator i skolonizowany stają się w pewnym sensie od siebie zależni. Nandy w znakomitych studiach nad Rudyardem Kiplingiem i Sri Aurobindo pokazuje, w jaki sposób kolonializm wytwarza obciążone i zniekształcone męskości, ograniczone relacjami władzy i zmitologizowanymi hierarchiami genderowymi.

Analizy psychospołeczne wiodą nas ku sferze emocji, która – jak dowiódł ostatnio Kopano Ratele⁴⁷, jest niezbędna do zrozumienia problemu przemocy, wrażliwości i męskości w kontekście postkolonialnym. Młodzi czarni mężczyźni w zurbanizowanej Afryce Południowej muszą bać się o wiele bardziej – zauważa Ratele – przemocy państwa, przemocy ze strony innych mężczyzn i strukturalnej przemocy biedy i wykluczenia. Jest to stwierdzenie prawdziwe w odniesieniu do całej historii kolonializmu.

Socjologiczne analizy gender

Krytyka hierarchii genderowej pojawiła się w świecie kolonialnym prawie w tym samym czasie co feminizm w metropolii, czego przykładem jest wyrafinowane dzieło He-Yin Shen analizujące męską dominację, kobiecy trud i kulturę patriarchalną w Chinach u schyłku panowania dynastii Qing⁴⁸. Krytyka feministyczna również mogła generować analizy męskości.

Książka Fatemy Mernissi⁴⁹ *Beyond the Veil* jest dobrze znanym tekstem feministycznym o sytuacji kobiet w społeczeństwie arabskojęzycznym.

46 Zob. A. Nandy *The Intimate Enemy...*

47 K. Ratele *Subordinate Black South African Men Without Fear*, „Cahiers d'Études africaines” 2013 no. 53, s. 247-268.

48 *The Birth of Chinese Feminism: Essential Texts in Transnational Theory*, ed. L.H. Liu, R.E. Karl, D. Ko, Columbia University Press, New York 2013.

49 Zob. F. Mernissi *Beyond the Veil...*

Rzadziej dostrzega się fakt, że jest to również pionierska analiza krytyczna męskości. Mernissi zauważa, że zasady rodziny islamskiej zaprojektowane w taki sposób, aby można kontrolować kobiecą seksualność, tworzą również *umma* – uniwersalny korpus wiernych, wspólnotę braterską.

Wykorzystując kombinację badań przeglądowych oraz wywiady i listy do znanego prezentera radiowego, Mernissi dowodzi, że wśród młodych mężczyzn w postkolonialnym Maroku rozwinęło się poczucie niepewności i nie-szczęścia wynikające z seksualności i relacji genderowych. Problematyczność *gender* na poziomie mikro jest właściwa praktykom wychowywania chłopców i wiąże się również z tym, jak uczy się ich myślenia o seksualności. Na poziomie makro wcielenie do świata gospodarki kapitalistycznej obaliło hipotezę głoszącą, że mężczyźni mogą zawsze wspierać kobiety ekonomicznie, a także zniosło przestrzenną segregację płci. Z tego właśnie wynika problem związany z pojęciem honoru rodzinnego, którego jednym z następstw jest odnowienie agresywnych prób kontrolowania kobiet.

W anglojęzycznych pracach badawczych poświęconych mężczyznom i studiom nad męskością wskazane teksty nie są zbyt często cytowane. Jeśli zebrać je razem, podkreślają skutki kolonizacji, następstwa hierarchii rasowej, a także kulturowe i psychologiczne korelaty globalnej zależności gospodarczej. Jeśli te sprawy uznamy nie za marginalne, ale za ośrodkowe dla analiz męskości, wówczas będzie możliwe dokonanie zasadniczych zmian w badaniach.

Historyczny obszar formowania się męskości

Mówienie o Południowych czy postkolonialnych perspektywach studiów nad męskością nie zmierza do ustanowienia statycznej alternatywy dla statycznej perspektywy Północnej. Chodzi raczej o wejście w obręb pełniejszej i bardziej złożonej historii. W tej części wywodu omówię obszar historii, podkreślając jej wymiar ekonomiczny.

Znaczącą część toczących się w metropolii dyskusji obejmuje linearna wizja historycznego następstwa. Istnieje zatem przeszłość, wiązana często z niejasną ideą „tradycyjnej” męskości, oraz istnieje również terażniejszość wiązana z „nowoczesnymi” męskosciami. Istnieją również prace, które przeciwstawiają sobie modernistyczne i postmodernistyczne ujęcia męskości – także i ta kwestia wiąże się w metropolii z ideą następstwa.

Z punktu widzenia skolonizowanego podbój i kolonizacja nie układają się w zrozumiałe następstwo faz, ale raczej w głęboką dysjunkcję. Tę kwestię przedstawił Achebe we *Wszystko się rozpada*. Kiedy kolonialność *gender* zostaje

rozpoznana, wówczas w badaniach nad męskością nie można dłużej zadowalać się linearnym następstwem w czasie. Badania polityki tradycji przeprowadzone przez Kopano Ratele⁵⁰ podkreślają tę kwestię bardzo mocno. Odwołanie do tradycji może tworzyć nowe podpory władzy elity mężczyzn heteroseksualnych i może zreprodukować kolonialne struktury podziału rasowego i etnicznego. Przecież tradycja nie jest prosta, lecz różnorodna i odnosi się także do życia ludzi spoza centrów władzy, włączywszy gejów, którzy również posługują się i liczą się z tradycjami.

Sam proces podboju i osadnictwa był miejscem tworzenia wielu męskości. Pionierskie badania Jocka Phillipsa⁵¹ nad brytyjskimi kolonizatorami Aotearoa w Nowej Zelandii wykazały, że ponieważ materialne warunki kolonizacji sprzyjały brutalnym i wyuzdanym męskościom, to państwo kolonialne musiało wkładać wiele energii w osvajanie mężczyzn w celu stworzenia uporządkowanej rolniczej wspólnoty osiedleńczej. Ale historie o twardej, wojowniczej męskości, ciągle odnawiane w brutalnym kodzie futbolu, były wykorzystywane dla potrzeb imperialnych, ponieważ białych osadników rekrutowano do sił uderzeniowych w czasie brytyjskich wojen. W postkolonialnym świecie te historie mogły być ważnym czynnikiem jeszcze gdzie indziej. Olga Nájera-Ramírez⁵² podaje przykład hiper-męskiej figury „charro”, kowboja w historii państwa meksykańskiego – element wytwarzania porządku genderowego, któremu poświęcił uwagę Paz w *Labiryntcie...*

Konstruowanie męskości wiązało się również z oporem przeciw kolonializmowi. Historie opowiadane przez Rizala były w tym zakresie profetyczne. Jak pokazuje Vrushali Patil⁵³, retoryka zbuntowanej męskości była wiodącą cechą debat ONZ poświęconych dekolonizacji. Można ją również odnaleźć w bardziej radykalnych tekstach Franza Fanona czy Steve’a Biko. Najwyższej próby praca etnograficzna Julie Peteet⁵⁴ pokazuje, w jaki sposób bunt przeciw

50 Zob. M. Jolly *Moving Masculinities...*

51 J. Phillips *A Man's Country? The Image of the Pakeha Male – A History*, Penguin Books, Auckland 1987.

52 O. Nájera-Ramírez *Engendering Nationalism: Identity, Discourse, and the Mexican Charro*, „Anthropological Quarterly” 1994 no. 67 (1), s. 1-14, doi:10.2307/3317273.

53 V. Patil *Contending Masculinities: The Gendered (Re)negotiation of Colonial Hierarchy in the United Nations Debates on Decolonization*, „Theory and Society” 2009 no. 38, s. 195-215, doi:10.1007/s11186-008-9076-y.

54 J. Peteet *Male Gender and Rituals of Resistance in the Palestinian Intifada: A Cultural Politics of Violence*, „American Ethnologist” 1994 no. 21 (1), s. 31-49. doi:10.1525/ae.1994.21.1.02a00020

okupacji izraelskiej był powiązany z kształtowaniem męskości chłopców w Palestynie. Thembisa Waetjen⁵⁵ śledzi powiązania między tworzeniem męskości i statusu narodowego w RPA w okresie walk przeciw reżymowi apartheidu.

Ale sprawy nie układają się tak prosto, jak mogłoby się wydawać. Waetjen skupia uwagę na bardzo niejednoznacznych politykach nacjonalizmu zuluskiego. Thokozani Xaba⁵⁶ opowiada tragiczną historię „młodych lwów”, uwikłanych w zbrojny opór przeciw apartheidowi, którzy po zwycięstwie w latach 1990-1994 mieli spore trudności z reintegracją ze społeczeństwem południowoafrykańskim. Ich wychowanie, zakłócone relacje z kobietami, ich mało przydatna w czasach gospodarki pokojowej waleczna męskość sprawiły, że wielu z nich, aby przetrwać, związało się z grupami rówieśniczymi lub gangami. Wielu z nich było uwikłanych w brutalne przestępstwa i było ściganych przez policję.

W następstwie podboju proces tworzenia światowej gospodarki kapitalistycznej stał się trwałą podstawą kształtowania męskości. Kolonializm przekształcił społeczeństwa za pomocą wielu różnych rodzajów gospodarki, począwszy od gospodarki opartej na rolnictwie samowystarczalnym, pasterstwie i łowiectwie do złożonej gospodarki miejskiej. Znakomity historyczny opis etnograficzny południowoafrykańskich kopalń złota dokonany przez Dunbara Moodie'go i Vivienne Ndatshe⁵⁷ pokazuje jedną z dróg transformacji, na której wśród czarnej siły roboczej tworzyły się charakterystyczne wzorce męskości. Moodie i Ndatshe pokazują, w jaki sposób męskości zmieniały się w zależności od tego, jak zmieniała się ekonomia i polityka przemysłu kopalnianego. Wraz z rozwojem związków, wzrostem płac i zanikaniem gospodarki rolnej pojawiło się znaczące przesunięcie w stronę modelu chlebobdawcy i silnej męskości heteroseksualnej.

Podział chlebobdawca/gospodyni domowa wyłaniał się stopniowo, nawet na globalnej Północy⁵⁸, ale stał się wiodącą cechą ideologii *gender* i roz-

55 T. Waetjen *Workers and Warriors: Masculinity and the Struggle for Nation in South Africa*, HSRC Press, Urbana 2004.

56 T. Xaba *Masculinity and Its Malcontents: The Confrontation Between 'Struggle Masculinity' and 'Post-Struggle Masculinity' (1990-1997)*, w: *Changing Men in Southern Africa*, ed. R. Morrell, Zed Books, Pietermaritzburg 2001, s. 105-124.

57 T.D. Moodie, V. Ndatshe *Going for Gold: Men, Mines and Migration*, University of California Press, Johannesburg 1994.

58 S.O. Rose *Limited Livelihoods: Gender and Class in Nineteenth-Century England*, University of California Press, Berkeley 1992.

powszechnił się na całym świecie. W zaskakujący sposób został zinstytucjonalizowany w Australii jako kolonii osadniczej za sprawą „Harvester Judgement” z 1907 roku, w której sędzia sądu przemysłowego ustanowił zasadę rodziny – żona i dwoje lub troje dzieci – jako podstawę ustalenia krajowej płacy minimalnej. Mężczyzna robotnik był społecznie zdefiniowany jako mąż. Kobiety nie miały żon, toteż sędziowie mężczyźni, a także przywódcy związkowi uznali, że kobiety nie wspierają rodzin. Kiedy przyszło do ustalania minimalnej płacy dla kobiet w 1919 roku, wyznaczono ją na poziomie 54% minimalnej płacy mężczyzn – była to głośna kwestia w historii Australii⁵⁹.

W innych częściach świata kolonialnego nie udało się utrzymać modelu chlebowodawcy z powodu braku wzrostu gospodarczego i wystarczająco silnych związków zawodowych. Badania Margrethe Silberschmidt⁶⁰ w Afryce Wschodniej wskazują przyczynę takiego stanu rzeczy. Niskie płace minimalne w gospodarkach kolonialnych i postkolonialnych sprawiły, że dla większości mężczyzn utrzymanie funkcji chlebowodawcy stało się trudne lub niemożliwe. W innych częściach peryferii strategia rozwoju oparta na uprzemysłowieniu wytworzyła zmaskulinizowaną przemysłową siłę roboczą. Ale ta strategia rozwoju, rozpowszechniona na peryferiach w latach 1940-1970, okazała się bardzo krucha. Przerwało ją radykalnie pojawienie się neoliberalizmu. Mara Viveros⁶¹ wskazuje na genderowe następstwa niedawnych neoliberalnych restrukturyzacji w Ameryce Łacińskiej, które wiążą się z masowym bezrobociem podważającym pozycję kobiety z klasy pracującej zarówno w relacjach rodzinnych, jak i w gospodarce w ogóle.

Rozwój strategii postniezależnościowych wpłynął także na zakłócenie różnych form męskości. Kobiety włączyły się do walk niepodległościowych, a męskie elity w większości państw postkolonialnych zgodziły się na objęcie dziewcząt i kobiet systemem edukacji⁶². Ogromny wzrost piśmienności wśród kobiet oraz ich gotowości do pracy zaznaczył się na całym świecie, ale

59 B. Kingston *My Wife, My Daughter and Poor Mary Ann: Women and Work in Australia*, Thomas Nelson, Melbourne 1977.

60 M. Silberschmidt *Men, Male Sexuality and HIV/AIDS: Reflections from Studies in Rural and Urban East Africa*, „Transformation” 2004 no. 54, s. 42-58, doi:10.1353/trn.2004.0026.

61 M. Viveros Vigoya *Contemporary Latin American Perspectives on Masculinity*, „Men and Masculinities” 2001 no. 3, s. 237-260, doi:10.1177/1097184X01003003002.

62 E. Unterhalter *Gender, Schooling and Global Social Justice*, Routledge, London 2007.

dokonało się to pod stałym wpływem pozycji mężczyzn. Mernissi⁶³ z niezadowolaniem stwierdziła, że w Maroku państwo stało się główną groźbą męskiej supremacji. Renegocjacje władz krajowych są powszechną cechą postkolonialnych relacji genderowych. Ostatnie badania z zakresu studiów nad męskością i przemocą związaną z *gender* dowiodły, że rozwinęło się wiele różnych dróg tych negocjacji⁶⁴.

Imperium spoczęło na strukturalnym podziale na kolonizatorów i skolonizowanych. Z wielką energią stworzyło mechanizmy ułatwiające skupianie przychodów i bogactwa w rękach kolonizatorów – praca przymusowa, danna, nierówna wymiana, gospodarka zamknięta, pożyczki dla rządów kolonialnych i wiele innych. Zarówno elity skolonizowane, jak i te nowe zgłaszały swoje roszczenia, toteż rosły podziały klasowe i w dobie postkolonialnej stały się czynnikiem systemowym. Nie wystarczy powiedzieć, że imperium stworzyło światową biedę, ponieważ w nowoczesnym sensie doszło do wyłączenia z dynamiki kumulacji.

Masowa bieda wymaga nowego myślenia o wcielaniu *gender*. Ważna rozprawa Helen Meekosha⁶⁵ zwraca uwagę na fakt, że kolonizacja wywołała szkody na wielką skalę, w społeczeństwie kolonialnym doszło do katastrof zdrowotnych, a w skali świata znacząca większość ludzi niepełnosprawnych żyje obecnie w biednych społecznościach na globalnym Południu. Na Północy powstała interesująca praca na temat niepełnosprawności i męskości⁶⁶. Problem ten musi zostać przeanalizowany na znacznie szerszą skalę w kontekście postkolonialnym.

Jak wynika z analiz, wszystkie mechanizmy ekonomiczne imperium i globalizacji zależały od przejmowania i utowarowienia ziemi. Jest to ośrodkowy proces w kolonizacji, z niebywałymi konsekwencjami dla skolonizowanych i ich relacji genderowych. Jest to szczególnie wyraziste w Australii, gdzie w rodzimym społeczeństwie pokrewieństwo i pochodzenie, genderowy

63 F. Mernissi *Beyond the Veil...*, s. 72.

64 E. Fulu, X. Warner, S. Miedema, R. Jewkes, T. Roselli, J. Lang *Why Do Some Men Use Violence Against Women and How Can We Prevent it? Quantitative Findings from the United Nations Multi-country Study on Men and Violence in Asia and the Pacific*, UNDP, UNFPA, UN Women and UNV, Bangkok 2013.

65 H. Meekosha *Decolonising Disability: Thinking and Acting Globally*, „Disability & Society” 2011 no. 26, s. 667-682, doi:10.1080/09687599.2011.602860.

66 T.J. Gerschick, A.S. Miller *Coming to Terms: Masculinity and Physical Disability*, w: *Men's Health and Illness*, ed. D. Sabo, D.F. Gordon, Sage, Thousand Oaks 1995, s. 183-204.

podział pracy, kobiece i męskie rytuały oraz sztuka były i są uwikłane w relacje z ziemią⁶⁷. Widać to również w innych częściach kolonialnego świata⁶⁸.

Powiązanie *gender* z ziemią zajmuje centralne miejsce w pracy Biny Agarwal, poświęconej rolnictwu i leśnictwu w Indiach. *W A Field of One's Own: Gender and Land Rights in South Asia*⁶⁹ – klasycznej pracy nowoczesnej analizy genderowej – Agarwal pokazuje, w jaki sposób relacje z ziemią łączą się z genderowymi podziałami pracy, transakcjami rodzinnymi, lokalnymi procesami politycznymi, normami patriarchalnymi i ich kwestionowaniem, działaniami kobiet i aktywizmem, strategiami państwowymi, zmieniającymi się technologiami i przeobrażaniem środowiska. Jej pracę interpretowano przede wszystkim jako wystąpienie dotyczące praw kobiet. Jednak jej rama teoretyczna dotyczy relacji genderowych i tworzy barwny obraz życia, strategii i obaw mężczyzn w wiejskim społeczeństwie Indii.

Istnieje ryzyko stworzenia zbyt uporządkowanego obrazu tego, co wydarzyło się w warunkach postkolonialnych. Edukacja kobiet, polityczna niemoc wielu rządów postkolonialnych, nieprzewidywalność zmian gospodarczych, dyktatury i interwencje neokolonialne, wszystkie wytworzone naciski i dylematy mężczyzn. Istnieje wiele oznak, jak dowodzi Mai Ghousoub⁷⁰, chaotycznego poszukiwania definicji nowoczesnej męskości. To prawdziwe stwierdzenie, które wykracza daleko poza arabski Środkowy Wschód.

Kolonialność *gender* dotyczy nie tylko starych form imperializmu, ale również nowych form zależności i władzy globalnej. Gospodarka międzynarodowa nie potrzebuje dziś aż tak dużej siły roboczej na plantacjach. Ale wyzysk genderowy kwitnie w fabrykach „chińskiego cudu gospodarczego”, w *maquilas* meksykańskiego pogranicza, w przemyśle paliwowym w krajach Zatoki Perskiej, gdzie zatrudnia się wielką siłą roboczą expatriantów, czy też w neoliberalnych Chinach, gdzie zatrudnia się „baomu” – krajowych robotników wędrownych⁷¹. Ponadnarodowe korporacje działają, opierając się

67 *Our land is our Life: Land and Rights : Past, Present and Future*, ed. G. Yunupingu, University of Queensland Press, St. Lucia 1997.

68 R.H. Stauffer *Kahana: How the Land Was Lost*, University of Hawai'i Press, Honolulu 2004.

69 B. Agarwal *A Field of One's Own: Gender and Land Rights in South Asia*, Cambridge University Press, Cambridge 1994.

70 M. Ghousoub *Chewing Gum, Insatiable Women and Foreign Enemies: Male Fears and the Arab Media, w: Imagined Masculinities...*, s. 227-235.

71 H. Yan *New Masters, New Servants: Migration, Development and Women Workers in China*, Duke University Press, Durham 2008.

na relacjach między zmaskulinizowaną elitą menadżerską i genderowo podzieloną lokalną siłą roboczą⁷².

Wpływ globalizacji neoliberalnej na sytuację mężczyzn przestudiowano w o wiele mniejszym stopniu niż w odniesieniu do kobiet. Jest on wyjątkowo dotkliwy, jak pokazały badania Kalissy Alexeyeff⁷³ przeprowadzone w małym pacyficznym państwie, na Wyspach Cooka. Zależność gospodarcza i dług, a w ich następstwie narzucenie surowego programu regulacji strukturalnych przez agencje pomocy międzynarodowej w latach 1995-1996, spowodowały masowe bezrobocie, wielką emigrację ekonomiczną, wyzysk i krzywdę zubożałych młodych mężczyzn, a także próby zbudowania męskości przedsiębiorczej wśród najlepiej usytuowanych.

W tym samym czasie integracja gospodarki światowej przez transnarodowe korporacje, handel międzynarodowy i światowe finanse wytworzyły nowe elity, które są mocno zmaskulinizowane. Znajdujemy się ciągle we wczesnym stadium badań nad męskosciami powstałymi na tych scenach. Męskości te mają charakter „przybrzeżny” i są słabo osadzone w lokalnych porządkach genderowych. Stało się też jasne, że elitarnie poziomy władzy, wysoko zaawansowane technologie sprzyjają nie męskościom egalitarnym, ale męskościom nastawionym na władzę⁷⁴.

Nie można oczekiwać, że uda się odnaleźć jednolity globalny model relacji genderowych. Istnieją sceny transnarodowe, jak transnarodowe zarządzanie i media elektroniczne, gdzie da się odnaleźć standardowe praktyki i wyobraźnię zbiorową. Ale w postkolonialnym świecie istnieje też ogromne zróżnicowanie kultur, doświadczeń historycznych, różnic ekonomicznych. Potrzebny jest nie tyle jakiś pojedynczy model męskości, ile nowe podejście do rozumienia sposobów tworzenia się męskości, czego dowodzi m.in. Vieira de Jesus⁷⁵. W chwili obecnej znajdujemy się na pozycji, która może to ułatwić.

72 J. Elias *Hegemonic Masculinities, the Multinational Corporation, and the Developmental State: Constructing Gender in 'progressive' Firms*, „Men and Masculinities” 2008 no. 10, s. 405-421, doi:10.1177/1097184X07306747.

73 K. Alexeyeff *Neoliberalism, Mobility and Cook Islands Men in Transit*, „The Australian Journal of Anthropology” 2008 no. 19 (2), s. 136-149, doi:10.1111/j.1835-9310.2008.tb00118.x.

74 R. Connell *Im Innern des gläsernen Turms: Die Konstruktion von Männlichkeiten im Finanzkapital [Inside the Glass Tower: the Construction of Masculinities in Finance Capital]*, „Feministische Studien” 2010 no. 28, s. 8-24; J. Tienari, A.-M. Söderberg, C. Holgersson, E. Vaara *Gender and National Identity Constructions in the Cross-border Merger Context*, „Gender, Work & Organization” 2005 no. 12, s. 217-241, doi:10.1111/j.1468-0432.2005.00271.x.

75 D.S. Vieira de Jesus *Bravos novos mundas...*

Konkluzja: realia neokolonialne a przyszłość studiów nad męskością

Ten artykuł opierał się nie na perspektywie metropolii, lecz na perspektywie światowej – to jest odmienne podejście do studiów nad męskością. Jasne jest, że taka perspektywa jest wymierzona przeciw głównemu nurtowi ekonomii wiedzy, ale hegemonia metropolii została ostatnio wzmocniona ideologią neoliberalną i praktykami zarządczymi we współczesnych uniwersytetach.

Ustaliliśmy już jasno alternatywy w epistemologiach ogólnych i metodologiach wyrastających z krytyki postkolonialnej oraz różnych tradycji wiedzy. Istnieją podejścia do kwestii genderowych, które uprzywilejowują globalne Południe. Podążanie tą drogą nie oznacza odrzucenia osiągnięć ostatnich 30 lat na polu studiów nad męskością. Te osiągnięcia stanowią ważną podstawę do kształtowania nowych form wiedzy. Nie dają one jednak trwałych rozwiązań problemów w tym zakresie. Istnieje konieczność rozpoczęcia prac w nowych punktach wyjścia, nawet jeśli są to miejsca oddalone od Harvardu.

Na przykład wyspy Pacyfiku – jeden z najmniej zaludnionych regionów świata, w niewielkim stopniu dostrzeżony przez globalną Północ. Esej Margaret Jolly *Moving Masculinities: Memories and Bodies Across Oceania*⁷⁶ zbiera wyniki ostatnich badań w tym regionie i stanowi ważną wypowiedź na temat postkolonialnych perspektyw męskości. Głównymi tematami w tej pracy są: konieczność zakwestionowania dyskursów kolonialnych, międzynarodowe relacje władzy mające wpływ na studia nad męskością, hybrydyczność hegemonii, a przede wszystkim historycznie dynamiczny charakter kształtowania się i określania męskości.

Problemy te dostrzegalne są w innym regionie słabo reprezentowanym w badaniach nad męskością – w Europie Wschodniej. Znaczący artykuł Mariny Blagojević⁷⁷ sytuje ostatnie zagadnienia dotyczące męskości w kontekście *de-rozwoju* [*de-developement*] społeczeństw postkomunistycznych pod wpływem globalizacji neoliberalnej. Zróznicowane drogi dla mężczyzn i kobiet w stanie rekonstrukcji, specyficzne formy męskości hegemonicznej wraz z narastaniem mizoginii i antyfeminizmu, doświadczenie drastycznej utraty władzy przez znaczące grupy mężczyzn i rosnący podział między tymi, którzy mogą i tymi, którzy nie mogą związać się z gospodarką transnarodową – oto najważniejsze kwestie dotyczące tego regionu.

76 Zob. M. Jolly *Moving Masculinities...*

77 M. Blagojević *Transnationalization and Its Absence: the Balkan Semiperipheral Perspective on Masculinities*, w: *Rethinking Transnational Men*, J. Hearn, M. Blagojević, K. Harrison, Routledge, New York 2013, s. 163-184.

Postkolonialne studia nad męskością przejmują powszechnie znane odkrycie, że istnieje wiele różnych męskości, a jednak posługują się wielością w nowym porządku wielkości. Ważna pozostaje kwestia hegemonii, co pokazują szerokie badania w tym zakresie w RPA⁷⁸. Ale formy męskości muszą być od nowa przemyślane w kontekście nieoficjalnego osadnictwa, masowej biedy czy społecznej przemocy, jak zauważa Ratele⁷⁹, te same męskości mogą być równocześnie hegemoniczne i podporządkowane. Trzeba od nowa przemyśleć hegemonię w kontekstach, w których nie można założyć istnienia skonsolidowanego porządku genderowego, czego dowodzi Nina Laurie⁸⁰ w odniesieniu do andyjskiej polityki genderowej w dobie neoliberalizmu.

Budowanie studiów nad męskością poza momentem etnograficznym, tworzenie programów badawczych na Południu skupia się na dynamice męskości w sytuacji społecznych kryzysów. Badania odnoszące się do epidemii HIV/AIDS w Afryce Południowej⁸¹ są dziś najlepszym tego przykładem, ale nie jedynym. Na globalnym Południu przybywa ciągle badań nad męskosciami i związaną z *gender* przemocą w rodzinach i społecznościach⁸². Jak już wspominałam, uczymy się męskości w konflikcie społecznym, wojnach domowych i pojednaniu, ale też w kontekście ekonomicznej restrukturyzacji.

Możliwości transformacji w dziedzinie studiów nad męskością są wyraziste. Nie możemy jednak zapominać o rzeczywistych podstawach hegemonii metropolii w wiedzy: olbrzymie rozbieżności ekonomiczne na skalę światową, ugruntowana centralna pozycja instytucji wiedzy na globalnej Północy. Aby zrealizować pojawiające się teraz możliwości, potrzebujemy nowych

78 *From Boys to Men: Social Constructions of Men in Contemporary Society*, ed. T. Shefer, K. Ratele, A. Strebel, N. Shabalala, R. Buikema, UCT Press, Lansdowne 2007.

79 Zob. K. Ratele *Subordinate Black South African Men...*

80 N. Laurie *Establishing Development orthodoxy: Negotiating Masculinities in the Water Sector*, „Development and Change” 2005 no. 36, s. 527-549, doi:10.1111/j.0012-155X.2005.00422.x.

81 D. Epstein, R. Morrell, R. Moletsane, E. Unterhalter *Gender and HIV/AIDS in Africa South of the Sahara: Interventions, Activism, Identities*, „Transformation” 2004 no. 54, s. 1-16, doi:10.1353/trn.2004.0017; R. Morrell, D. Epstein, E. Unterhalter, D. Bhana, R. Moletsane *Towards Gender Equality: South African Schools During the HIV and AIDS Epidemic*, University of KwaZulu-Natal Press, Scottsville 2009.

82 Zob. np. N. Duvvury, M.B. Nayak, K. Allendorf *Men, Masculinity and Domestic Violence in India: Summary Report of Four Studies*, ICRW, Washington 2002; E.L. Zingoni *Masculinidades y violencia desde un programa de acción en México* [*Masculinities and Violence, from an Action Programme in Mexico*], w: *Masculinidades y equidad de género en América Latina* [*Masculinities and Gender Equity in Latin America*], ed. T. Valdés, J. Olavarría, FLASCO/UNFPA, Santiago 1998, s. 130-136.

praktyk kształtowania i obiegu wiedzy, praktyk, które będą mogły działać na skalę światową. To bardzo trudna i złożona praca do wykonania.

Podziękowania

Artykuł ten był pierwotnie wprowadzeniem do Nordic Conference on Men and Masculinities w Reykjavíku w czerwcu 2014 roku. Jestem wdzięczna organizatorom i uczestnikom tej konferencji.

Przełożył *Adam Dziadek*

Abstract

Raewyn Connell

UNIVERSITY OF SYDNEY

Margín becoming centre: for a world-centred thinking of masculinities

Discussions of globalization and masculinity need to be reconsidered through a critical examination of the global economy of knowledge. Scholarship in the South is generally oriented to theories and methods developed in the global North. The coloniality of knowledge has ironically made it difficult to appreciate the coloniality of masculinity. There is a rich archive of accounts and analyses of masculinity from around the global South, in a variety of genres. These provide an important foundation for post-colonial thinking about masculinities. The formation of masculinities needs to be considered on a historical terrain including worldwide processes of conquest and social disruption, the building of colonial societies and a global economy, and post-independence globalization. A world-centred, rather than metropole-centred, domain of knowledge is possible, requiring rethinking of familiar concepts and methods in masculinity studies but opening new perspectives and new questions.

Keywords

masculinity, colonialism, postcolonialism, gender studies, globalisation, Southern Theory, knowledge